

ПИТАННЯ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 378.4(477)“1917/1920”

DOI: 10.32626/2309-2262.2021-9.165-180

Олександр Завальнюк

(Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ 1917-1920 рр.: ПЕРШІ КРОКИ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлюється питання про початкові заходи із запровадження в практиці молодих українських університетів європейського досвіду, зокрема, щодо задоволення культурно-освітніх інтересів і потреб національних меншин, механізму формування студентського контингенту, кадрового забезпечення, організації навчального процесу, його методичного забезпечення та науково-дослідної роботи, які свідчили про усвідомлення потреби готувати фахівців різних спеціальностей за стандартами вищої школи різних країн Європи на початку ХХ ст.

Ключові слова: українські університети, європейські університети, освітня і наукова діяльність, лектори, викладачі, студентство.

Сучасний розвиток української вищої школи, орієнтований на європейські стандарти, має на меті зробити галузь більш якісною у підготовці і мобільності висококваліфікованих кадрів, посилити роль університетської науки в ефективному вирішенні комплексу актуальних проблем життя країни, зокрема модернізації виробничого потенціалу, подолання кризових явищ в різних сферах життя, домогтися більшої конкурентноздатності молодих фахівців на міжнародному ринку праці. Вирішення поставлених завдань відбувається у складних внутрішніх і міжнародних умовах, спричинених російською анексією Криму та військовою агресією на Сході України, провокаціями Росії, спрямованими на загострення цього конфлікту та широкомасштабну війну проти нашої країни. Ускладнюють реалізацію політики щодо розвитку національної вищої школи і обмежувальні заходи, спрямовані на подолання коронавірусної пандемії.

Осмислення доцільності запровадження європейських стандартів у вітчизняній вищій освіті розпочалося дав-

но. Певний внесок у формування нової ідеології і практики університетського будівництва країни внесли окремі діячі Української революції 1917-1921 рр. Вони започаткували перші кроки у цьому напрямку, розуміючи необхідність мати передову вищу школу як рушія національно-культурного, цивілізаційного поступу молодій державі.

На сьогодні спеціальних праць, присвячених цьому актуальному питанню, немає, хоча окремі її складові, зокрема запровадження в українських університетах, за прикладом європейських вишів, повноцінних академічних свобод, до певної міри висвітлені¹. Окремі факти, пов'язані зі складом викладачів молодих українських вишів, які мали повну чи часткову європейську підготовку, зафіксовані у наших синтетичних працях з історії становлення і функціонування галузі, окремих закладів вищої освіти².

Метою статті є представлення початкових заходів українських університетів та їх реалізацію для опосередкованого впровадження у свою практичну діяльність досвіду різних європейських вищих шкіл в організації навчальної, методичної і наукової роботи з метою забезпечення вищої якості підготовки фахівців.

Узагальнений у статті матеріал нині вартий уваги закладів вищої освіти України, які здійснюють прямі міжнародні зв'язки з вишами Європи, спрямовують до них штатних науково-педагогічних працівників для підвищення кваліфікації, час від часу проводять спільні наукові форуми, академічні обміни тощо.

Для творення українських університетів необхідно було насамперед виробити відповідну концепцію їхньої ролі у освітньо-культурному, інтелектуальному житті країни. Вийшовши з-під самодержавного гніту на початку березня 1917 р., українці намагалися якомога швидше розв'язати питання українізації русифікованої шкільної системи на своїй історичній території, яка була підконтрольна Росії. Науковці, освітяни, громадські діячі, які ініціювали створення першого українського університету, не надавали першорядного значення матеріалізації у ньому досягнень європейської університетської культури. Основна увага приділялася організації революційного за своїм значенням українськомовного характеру навчального процесу та запровадження низки українознавчих дисциплін (українські лекторії, кафедри), які до цього у навчальних планах російських університетів в Україні були відсутні. Самі по собі ці нововведення вже означали великий успіх українського руху, який мав на меті утвердження

українства у найбільш широкому вимірі, у першу чергу, відновленні їхньої державності.

Структура проектного вишу з трирічним терміном навчання, в основному запозичалася з російських університетів, де підготовка тривала 4 роки, з тією різницею, що вона не спускалася зверху через відповідний нормативний документ, а ініціювалася, обмірковувалася і затверджувалася в громадських колах, передусім тими, хто був випускником російських вишів. У «Проспекті Народного Українського Університету», де роз'яснювалися засади існування вишу у Києві, його характер, умови вступу тощо, наголошувалося, зокрема, що цей заклад, як такий, що «обслуговує потреби переважно українського народу і взагалі всієї людности на Україні», «намічає широкий обсяг предметів викладання, як і університети інших народів»³. Які саме національні спільноти мались на увазі – не повідомлялося, хоча зроблене узагальнення щодо них можна було тлумачити як у вузькому сенсі (у Києві на той час вже були відкриті російський і єврейський народні університети), так і в широкому, не виключаючи і тих спільнот, що проживали у Європі.

Про те, що досвід окремих європейських університетів був актуальним для українців (аби не допустити серйозних помилок у різних нововведеннях), було заявлено на засіданні ради лекторів Київського народного українського університету 31 березня 1918 р., при обговоренні питання про вироблення заходів із українізації російських вищих шкіл в Українській Народній Республіці. Промовці наголошували, що цей процес треба запроваджувати з великою обережністю, і пропонували для наслідування досвід, пов'язаний, наприклад, зі Страсбурзьким університетом⁴, який у 1871 р., після переходу Ельзасу зі складу Франції до Пруссії, поступово переходив на засади німецької культури, але без негайної ломки устадених університетських традицій, сформованих у складі французької держави. Щоб задовольнити кадрову проблему для молодих українських університетів, було вирішено звернутися до одного із найстаріших європейських університетів, що з 1632 р. діяв у Дорпаті (Юр'єві) і, попри його русифікацію у XIX – на початку XX ст., все ще зберігав деякі давні традиції. У цьому закладі вищої освіти на викладацьких посадах працювали кілька відомих українців, була чимала група студентів українського походження, яких з часом можна було залучити до участі у національному відродженні⁵.

Лекторами КНУУ згодилися працювати чимало відомих у різних галузях вчених, які мали викладацький досвід і визнання у наукових колах. З-поміж них були й такі,

які у свій час ознайомилися з практикою викладання у європейських закладах вищої освіти та організації наукових досліджень. Зокрема, І.С. Свенціцький у 1899 р. закінчив Львівський університет, Г.Г. Павлуцький і М.І. Рудницький навчалися у Сорбоні, Б.О. Кістяківський – у Берлінському, Паризькому і Страсбурзькому університетах, М.І. Туган-Барановський студіював різні науки у Великій Британії. Крім того, В.В. Зеньківський і В.І. Лучицький побували у наукових відрядженнях в європейських країнах, а І.М. Ганицький знайомився з науково-технічною думкою на міжнародних виставках у Празі, Стокгольмі, Мюнхені, Цюриху, спілкувався з її авторитетними творцями⁶.

Отриманий за кордоном до початку Першої світової війни досвід ці вчені використовували в міру можливостей у навчальному процесі, науковій діяльності, дотримуючись у першу чергу, тих організаційно-дидактичних засад, які існували у їхніх закладах освіти – російських державних/приватних, а згодом і українському народному університеті. Останній не прийняв свого статуту, де можна було зафіксувати прагнення набути з часом якостей європейських вишів. Тут мали б зафіксувати і умови формування студентського контингенту, які відповідали б європейській університетській практиці і були зафіксовані у вже згаданому «Проспекті»: мова йшла про навчання представників обох статей, усіх національностей, без обмежень через віросповідання, як це було у російських університетах щодо євреїв⁷.

З відкриттям 5 жовтня 1917 р. Київського народного українського університету (КНУУ) представники української науково-педагогічної інтелігенції усвідомлювали його обмежені права і неможливість його випускникам згодом отримати робочі місця в різних галузях життя країни. При цьому вони наголошували на необхідності політики, спрямованої на створення мережі державних університетів, які мали б служити національній культурі і формувати громадянську свідомість українців. Ці діячі наголошували, що українцям треба перестати «оглядатися на Петроград» і прислухатися до того, що «думають руські товариші». Зокрема, лектор КНУУ П. К. Пилипчук пропонував в університетотворенні переходити на заснування свого класичного університету, взявши за орієнтир, приміром, болгарський досвід (мався на увазі заснований у 1888 р. невеличкий Софійський університет, який, попри наявні складні проблеми, зумів поступово вирішити їх, збільшивши кількість факультетів та учасників освітнього процесу)⁸. Цей та інші голоси, що кликали до заснування

своїх повноправних класичних університетів, були почуті, а за гетьманату Павла Скоропадського лягли в основу відповідної освітньої політики.

Закони, якими започатковувалися два українські державні університети – Київський (КДУУ) і Кам'янець-Подільський (К-ПДУУ), затверджені 17 серпня 1918 р., були схожі (перший мав два курси підготовки, інший розпочинав роботу з першого курсу). Обидва виші мали обов'язково дотримуватися у внутрішньому житті вимог російського університетського статуту 1884 р. (з деякими наступними змінами до нього). Ця стаття законів зобов'язувала молоді університети реалізовувати у їхній діяльності принципи і норми, які не у всьому пройшли випробування часом (не випадково у 1916 р. у Росії було розроблено загалом більш прогресивний проект нового університетського статуту, який самодержавство побоялося прийняти). Оскільки проекти цих актів розробляла створена Міністерством освіти Української Держави тимчасова комісія з вищих шкіл і наукових інституцій на чолі з російським академіком В. І. Вернадським (певний час працював в Міністерстві освіти Росії), то про європейські горизонти українських університетів нічого не зазначалося.

Досягненням в обох законах слід вважати норму про україномовне викладання навчальних дисциплін, а для Кам'янець-Подільського державного українського університету ще й заснування двох кафедр нацменшин – «одна польської, друга єврейської літератури й історії»⁹. Щоправда, кількість цих кафедр могла бути збільшена до трьох (йшлося про румунську кафедру). Утім, за Д. І. Дорошенком, на засіданні уряду, де обговорювався законопроект про заснування К-ПДУУ, «суперечки виникли тільки щодо катедри румунської мови та літератури; дехто з міністрів (міністр освіти і мистецтва М. П. Василенко та ще троє учасників засідання»¹⁰. – Авт.) висловився проти, мотивуючи тим, що треба змагати до того, щоб збільшити культурний вплив і перевагу українців над румунами. А не сприяти розвитку румунщини, яка не має ніякої загальнолюдської ваги й інтересу». Потребу такої кафедри її прихильники пояснювали тим, що цей університеті зможе притягувати молоді з Буковини і Молдови, яка, засвоївши не тільки українознавчі предмети а ще й румунську мову і літературу, з часом зможе у рідних краях пропагувати українську культуру»¹¹. Утім більшості голосів для підтримки цієї норми не набралось. Попри те, вдалося забезпечити, за прикладом університетів низки країн, зокрема, Болгарії, Чехії і Словенії¹², дотримання пріоритетів титульної нації.

У обох законах були відсутні статті про формування студентського контингенту. Порядок зарахування абітурієнтів міністр М.П. Василенко розмістив у затвердженому ним окремому документі – правилах прийому, який зафіксував поширену в європейських вишах демократичну практику спільного навчання юнаків і дівчат, незалежно від їхніх національностей і віросповідання. Жодних соціальних чи політичних обмежень для вступу, як це було у більшовицькій Росії, не існувало¹³.

Широкі можливості для маніфестації певної орієнтації молодих державних українських університетів на досвід європейської вищої школи давали урочистості з нагоди їх відкриття. 6 жовтня 1918 р. першим відзначав це національне свято КДУУ, при чому за участі гетьмана. На урочистості прибули представники європейських союзних країн – послы Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії й Фінляндії¹⁴. Павло Скоропадський, звертаючись до велелюдного залу, особливо до патріотично налаштованого українського студентства, певним чином окреслив їхнє наступне завдання щодо формування наукового світогляду, враховуючи тодішні досягнення у різних країнах і присутність європейських послів. Не відкидаючи значення російської науки для процесу становлення української університетської освіти, він наголосив у першу чергу на ролі європейських наукових здобутків у формуванні майбутньої інтелігенції незалежної держави. «Все велике, що зроблено вченими мужами, як у Західній Європі, так і в Росії, і те, що вони зроблять в потомні часи, – заявив керівник держави, – повинно бути також і Вашим придбанням. Всі здобутки людської думки у всіх галузях науки мають бути прийняті Вами і перетворені в горнілі національної свідомості українського народу»¹⁵.

Лунала тема про зв'язок української нації з Європою через заснований виш. Так, представник галицьких українців, член австрійського парламенту Л.М. Цегельський назвав цю подію і радісною, і триумфальною, оскільки, на його думку, таким чином «українська нація прилучилася до європейської культури». Свято завершилося співом національного гімну і поширеного у Європі студентського гімну «Gaudeamus»¹⁶.

Підготовчі заходи до проведення всеукраїнського свята відкриття К-ПДУУ були використані і для формування в українській суспільній свідомості думки, що цей виш має європейське майбутнє. Запрошуючи високоповажних діячів на цей урочистий захід, ректор І.І. Огієнко наголошував, що заклад «не буде звичайним Університетом східного типу», а як «вірний кращим традиціям європейських університетів» відкриває уперше на сході слов'янства богословський факультет

та дві національні кафедри, чим засвідчує своє наближення «до високої західноєвропейської культури»¹⁷. У своєму виступі перед святковою аудиторією ректор заявив, що Кам'янець-Подільський державний український університет закладений за зразком університетів Лондона й Америки (деталізації не було)¹⁸. Міркування учасників свята про ймовірність майбутньої приналежності цього вишу до сім'ї європейських побратимів підсилювала присутність і вітальний виступ ректора Чернівецького (німецького) університету В. Тарнавського (прибув разом з українським послом Віденського парламенту, професором С.Й. Смаль-Стоцьким). Усіх гостей вітали два національні хори, в репертуарі яких були як українські патріотичні твори, так і славнозвісний «Gaudeamus»¹⁹.

Про європейськість (як прогнозований факт) нового вогнища освіти і науки згадувалося у низці зачитаних вітальних адрес. Так, місцеве православне духовенство побажало, щоб у майбутньому слава університету «стала врівень зі славою старих наукових огнищ Європи!». Керівництво Єврейської громади міста прирівняло значення нового українського вишу із відкриттям єврейського університету в Єрусалимі, побачила у цьому крок до західноєвропейської культури.

Провід Української партії соціалістів-самостійників вважав, що К-ПДУУ «буде ніби живим зв'язком з культурою Західної Європи, розвиваючи своє рідне і приймаючи з Заходу ті наукові досягнення, котрі через лиху долю не міг використати український народ». Цю думку поділяла Українська Чорноморська рада та її представництво у Києві, стверджуючи, що «сьогодні Кам'янець перекидає міст над тією безодньою, яку вирила між Україною і Західною Європою стара, цвілію покрита русифікаторська школа».

А педколектив міської приватної комерційної школи В.Г. Підгурського вважав, що свято відкриття знаменує входження К-ПДУУ «до сім'ї європейських університетів». Схожі думки висловили: відомий український історик з Галичини С.Т. Томашівський і редакція київської газети «Народна справа» та ін.²⁰.

Під час публічного спілкування представники української еліти не шкодували епітетів для оцінки майбутнього цього закладу освіти. Так, вони наголошували, що тут, у Кам'янці-Подільському, який знаходився поруч з державним кордоном України і розмістив у себе омріяний університет, прорубується вікно у Європу, до її науки²¹. Новому університетському місту пророчили славу, зокрема, німецького Гейдельберга²². Тобто йшлося про те, що нове вогнище національної вищої

освіти і культури буде орієнтуватися на багатовіковий досвід відомих європейських університетів і з часом зможе посісти серед них поважне місце.

Відкриття зазначених вишів дало поштовх до критичного осмислення набутого в Україні різних складових університетського досвіду. Зокрема, випускник і професорський стипендіат університету св. Володимира А.Т. Білецький стверджував, що «робота в російських університетах хворіла», маючи на увазі те, що між частиною професури та ідеалістично настроєним студентством точилася боротьба. Це шкідливе явище аж ніяк не варто було наслідувати молодим українським університетам, бо, на думку автора, «українська професура, що вийшла з цих студентських рухів, з революційних змагань української демократії, настроєна працювати в повнім контакті з українським студентством». У свою чергу, університетська молодь, яка пройшла горнило революції і всіма силами прагне «до нового національного, політичного і науково-культурного життя, не дасть приводу до боротьби з українською професурою в її академічній праці, скерованої лише на добро України»²³.

Такий підхід до витворення взаємовідносин учасників освітнього процесу у вишах більше відповідав європейському типові, про що не раз наголошували різні українські діячі. Зокрема, І.І. Огієнко заявив, що К-ПДУУ буде «зв'язком між професорами та студентами, що дасть змогу працювати разом на користь рідної України»²⁴. А Д.І. Дорошенко на власні очі бачив, що «атмосфера панувала в університеті дуже добра. Студенти з живим інтересом ставились до викладів, вони цінили й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією»²⁵.

В обох українських держуніверситетах працювали викладачі, які у тій чи іншій мірі були знайомі з практикою роботи європейських вищих шкіл. Так, у КДУУ було переведено зі столичного народного університету усіх, хто мав відповідний науковий ценз, зокрема й тих, хто до 1914 р. проходив за рубежем відповідні студії або наукове стажування. Цей склад поповнили й кілька нових науково-педагогічних працівників, зокрема, М.П. Нещадименко (у 1902-1908 рр. навчався у вишах Європи, працював у бактеріологічних інститутах і лабораторіях, знайомився з методами виготовлення сироваток і вакцин)²⁶; Д.А. Крижановський (у 1904-1905 рр. студював науки у Геттінгенському університеті)²⁷; Ф.В. Тарановський (у 1902-1903 рр. стажувався у Гейдельберському, Геттінгенському і Берлінському університетах)²⁸; В.Ю. Данилевич (член Берлінського товариства передісторичних досліджень) та ін.²⁹.

На викладацьку роботу до університету у Кам'янці-Подільському запросили велику групу науковців, які у свій час закінчили Львівський університет і були добре обізані з європейською практикою вищої школи (І.П. Крип'якевич, С.Л. Рудницький, В.І. Бірчак, С.-М. Бaley, Ю.Й. Гірняк, В.А. Кучер, В.О. Геринович, Є.А. Завадський)³⁰. На жаль, через політичні обставини, пов'язані з листопадовою революцією 1918 р. в Галичині та збройним захистом ЗУНР, переважна більшість з них, крім двох останніх, до університету так і не прибули. Із західноукраїнського регіону поповнили викладацький штат вишу Н.Т. Гаморак, випускник Віденського університету (там же захистив докторську дисертацію і став членом Німецького ботанічного товариства)³¹, М.А. Чайковський, який навчався у Празькій (німецькій) вищій технічній школі, Празькому (німецькому) та Віденському університетах, де провчився три роки (диплом про вищу освіту здобув у Львівському університеті)³². Високим професіоналізмом виділявся російськомовний чех, непоганий знавець української мови В.І. Петр, випускник Празького (німецького) університету³³.

Крім зазначеної групи вчених, в роботі університету були досить помітні й представники Наддніпрянської України, непогано обізані з практикою роботи європейських вищих шкіл. Зокрема, М.М. Хведорів у 1905 р. закінчив вищу школу електрики у Парижі, а С.В. Бачинський – два факультети у Паризькому університеті і Тулузькому агрономічному інституті, брав участь у математичному конгресі у Брюсселі³⁴; С.С. Остапенко отримані в Україні знання з економіки 1913 року поглиблював у Німеччині³⁵; А.Е. Малиновський у 1905-1907 рр. стажувався у трьох зарубіжних університетах – Гейдельберзькому, Мюнхенському і Тюбінгенському. У Сорбоні він слухав лекції низки французьких професорів, брав участь у семінарі з теоретичної фізики³⁶. Цінний досвід роботи у бібліотеках і архівах Львова, Будапешта, Загреба, Белграда і Бухареста 1913 р. отримав М.О. Драй-Хмара³⁷. У Швеції стажувався В.П. Храневич³⁸. М.А. Аганін у передвоєнні роки побував у Гейдельберзькому університеті, де готувався до професорського звання³⁹.

У тій чи іншій мірі досвід викладачів, які закінчили європейські виші або проходили у них стажування, демонструвався у К-ПДУУ на вступних лекціях, які відвідували усі зацікавлені студенти і колеги, в ході семестрового навчання, під час проведення різного роду факультетських науково-методичних заходів і підготовки навчальних та навчально-методичних посібників (загалом у закладі було надруковано майже 25 таких

видань⁴⁰). Фактично у кожній лекції чи практичному занятті вони демонстрували отримані за кордоном знання, дотримувалися відповідних методик, намагалися передати молодим українцям усе найкраще з набутого у Європі. А коли студенти zorganizували у лютому 1919 р. фізико-математичний гурток, то М.А. Чайковський надав їм методичну підтримку, зокрема, ознайомив молодих фізиків з досвідом роботи аналогічних гуртків у Берлінському і Віденському університетах⁴¹.

Університетські науковці, які у свій час пройшли європейську школу, намагалися продовжувати працювати над обраними раніш проблемами. І якщо у довоєнний період це їм вдавалося краще, то під час Першої світової війни і збройної боротьби за українську державність у реалізації їхніх планів було чимало перешкод, пов'язаних з втратою контактів з європейськими вченими та їх організаціями, припиненням доступу до лабораторної бази, зокрема країн Четверного пакту, де у довоєнний період була змога працювати у відомих наукових центрах.

Негативно впливали на якість наукового життя викладачів відсутність в українських університетах необхідних наукової літератури, джерел і лабораторної бази. Стан забезпечення науково-дослідної роботи в К-ПДУУ необхідними науковими виданнями вдалося поліпшити завдяки чималій допомозі (357 примірників видань), отриманій від Румунської Академії наук навесні 1920 р.⁴² Для університету було придбано у Відні частину наукової літератури, утім її не вдалося доправити в Україну⁴³.

Попри зазначену проблему, на вирішення якої було потрібно чимало часу і коштів, інтерес учених до західноєвропейської і американської науки та техніки не зникав, про що засвідчують їхні доповіді, наприклад, на засіданні секції точних наук Наукового товариства при К-ПДУУ. Тут, зокрема, розглядали питання про вивчення математичних і технічних наук у вищих технічних школах Німеччини, Франції, Італії, США⁴⁴. У науковому плані певну роль відігравала збудована в університеті з ініціативи викладача О.А. Аленича невелика обсерваторія (де були встановлені телескопи німецького виробництва), яку часто використовував студентський астрономічний гурток⁴⁵.

Дбаючи про поліпшення умов для науково-дослідної роботи, у К-ПДУУ було створено свою поліграфічну базу, яка, проте, не мала латинського шрифту. А це означало, що в опублікованих дослідженнях було неможливо зазначити використані праці англійських, французьких, німецьких, польських та інших авторів. Щоб усунути ці перешкоди, ректор К-ПДУУ І.І. Огієнко від'їждив до Відня двох викладачів для того, щоб придбати необхідний друкарський шрифт. У підсумку виконати доручення

не вдалося через дефіцит товару, з одного боку, й непомірну інфляцію та значні коливання курсу валют, з іншого⁴⁶.

Наведені приклади свідчать, що українські університети робили певні кроки із врахування досвіду діяльності зарубіжних вишів. Проте, не настільки відчутно, щоб можна було вести мову про наявність в УНР пріоритетів вищої освіти європейського рівня. Це добре усвідомлювали представники української еліти, виховані на традиціях західноєвропейської культури. Вони добре усвідомлювали реальний стан українських університетів, їхні проблеми, причини відставання від провідних вишів Європи і назрілу потребу модернізації у найближчому майбутньому. У зв'язку з цим професори С.С. Дністрянський і С.Л. Рудницький, які проживали в Відні й працювали над заснуванням Українського вільного університету (УВУ), підготували і поширили «Меморіал в справі зрівняння університетських студій на українських університетах з західноєвропейськими університетами». Цей документ отримали у Міністерстві освіти УНР і 24 червня надіслали ректору К-ПДУУ І.І. Огієнку, якого просили підготувати відповідні рекомендації для освітнього відомства⁴⁷. Тобто керівники галузі поставилися до цього питання серйозно. Щоправда, тодішні надзвичайно складні воєнно-політичні умови, пов'язані з відступом польсько-українського війська під ударами Червоної армії з Київщини у західному напрямку, негативно вплинули на становище УНР. Кам'янець-Подільський з 28 червня 1920 р. знову вимушено став урядовою резиденцією, причому було зрозуміло, що відстояти його перед переважаючими силами противника не вдасться. Через ці обставини І.І. Огієнку, як міністр ісповідань, разом з урядом готувався до евакуації, яка відбулася 9 липня (сюди він повернувся лише 7 листопада 1920 р. і пробув усього тиждень, виїхавши на еміграцію)⁴⁸. То ж до розгляду «Меморіалу» на засіданні ради професорів вишу руки просто не дійшли.

Про зміст цього документа можна судити лише з назви, бо його текст у вітчизняних архівах виявити не вдалося. Залишаються невідомими викладені у ньому конкретні пропозиції щодо встановлення в українських вишах європейських норм організації навчального процесу. У вузькому форматі їх більш-менш вдалося реалізувати в УВУ, причому не у Відні, де його офіційно відкрили у січні 1921 р., а у столиці Чехословаччини, куди він перемістився восени того ж року. Як стверджує С. Наріжний, «західноєвропейські університетські приписи [норми. – Авт.] були засновані [реалізовані – Авт.] в Українському Вільному Університеті ... у Празі»⁴⁹. В УНР ці вимоги так і не були впроваджені через поразку революції восени 1920 р.

Певний вплив на наддніпрянське студентство К-ПДУУ справляли носії європейської академічної культури зі Східної Галичини, які вимушено залишили навчання у львівських вишах у зв'язку з поразкою війська ЗУНР у протистоянні з польською армією Ю. Галера. На 1 липня 1920 р. в університеті налічувалося 168 студентів (12%), які були вихідцями з Галичини⁵⁰. Скільки із них мали на батьківщині університетські студії – невідомо, бо чимало з них зараховували до К-ПДУУ умовно дійсними студентами або ж вільними слухачами через те, що не встигли взяти з собою відповідні документи про освіту чи статус студента. Попри це, вони проявляли вироблені раніш навички академічної роботи, прагнули якісно оволодіти навчальним матеріалом, були досить активні у громадському житті, організувавшись, за прикладом студентів-українців Львова, у самодіяльну Академічну громаду. Навесні 1920 р., за пропозицією Ради студентських представників – масової демократичної, багатонаціональної організації молоді, двоє найбільш авторитетних здобувачів вищої освіти з Галичини увійшли, з правом дорадчого голосу, до складу ради професорів, що, на думку тодішнього проректора Л.Т. Білецького, кинуло виклик «університетській традиції в цілій Європі»⁵¹. Цей почин був осмислений і набув узаконення в сучасній Україні.

Невідомо у кого саме (галичан чи наддніпрянців) народилася ідея налагодити зв'язки з Другим Студентським інтернаціоналом у Страсбурзі, про що повідомив молодіжний журнал «Нова Думка» у травні 1920 р. Утім, попри велике бажання потрапити до повоєнної Європи, реалізувати його не вдалося. Тоді ж з'явився задум провести всеукраїнський студентський конгрес за участю делегатів не тільки зі Східної, а й Західної Європи. Передбачалося, що на цьому зібранні будуть проаналізовані досягнення у роботі вищої школи як української, так і західноєвропейської. Оргкомітет за участю кам'янецьких студентів, куди увійшли і галичани, запланував цей захід на 1 жовтня 1920 р. в українській столиці. Було опубліковано звернення до студентів-українців в УНР і за кордоном⁵². Але форум так і не відбувся через невтішне політичне становище, поразку польсько-українського війська влітку того ж року, і, як наслідок, перехід Києва і України загалом під більшовицький контроль. Словом, через воєнні дії і поразки студентській молоді так і не вдалося пробити «вікно у Європу», як і забезпечити щасливе, омріяне майбутнє своєму вишеві і його прихильникам.

Отже, засновані у 1917-1918 рр. українські університети, яким громадськість пророчила європейську перспективу,

частково враховували відповідний досвід західноєвропейських вищих шкіл, більш потужних і визнаних у науковому, навчальному і методичному вимірах, з багатою історією, посідаючи високі місця у міжнародних громадських рейтингах. Новостворені українські виші поступово утверджували цивілізовані і визнані у світі принципи рівноправності різних національних спільнот на отримання вищої освіти, прогресивні норми формування багатонаціонального студентського контингенту, залучали до своїх науково-педагогічних штатів добре підготовлених чи удосконалених за участі відомих університетів Європи українських вчених, які вміло реалізовували набуті вміння і навички у навчальному процесі, його методичному забезпеченні, в меншій мірі у науковій діяльності. Усе це позитивно позначалося на якості підготовки фахівців. Чимало із запропонованого щодо європеїзації університетів не змогли реалізувати через об'єктивні причини, залишивши вирішення цієї проблеми на майбутнє.

Примітки:

1. Завальнюк О. Академічні свободи в українських університетах: перший національний досвід європейського рівня (1917-1920 рр.). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*: збірник наукових праць / [редкол.: В.С. Степанков (гол. ред. та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2020. Вип. 8. С. 198-211.
2. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 496 с.; Його ж. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: «Абетка-НОВА», 2006. 630 с.
3. Держархів міста Києва. Ф. Р. 936. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.
4. Там само. Спр. 8. Арк. 16 зв.
5. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович, заст. гол. ред. проф. Микола Глобенко; перевид. в Україні. Львів, 1993. Т. 2. С. 586.
6. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Ганицький Іван Михайлович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Ганицький_Іван_Михайлович); Зеньківський Василь Васильович; Кістяківський Богдан Олександрович; Лучицький Володимир Іванович; Павлуцький Григорій Григорович; Рудницький Михайло Іванович; Свенціцький Іларіон Семенович; Туган-Барановський Михайло Іванович.
7. Держархів міста Києва. Ф. Р. 936. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.
8. Пилипчук П. Український Університет. *Українська республіка*. Київ, 1917. 15-30 жовтня. Ч. 1. С. 7.
9. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах / упоряд.: Р. Пиріг

- (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т. 2. С. 237-239, 240-242.
10. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 1063. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 148-149.
 11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007. С. 411.
 12. За український університет у Львові. (Збірник статей в університетській справі). Львів: Накладом Українського Студентського Союзу, 1910. С. 758.
 13. Проект прийому в університети в 1918-19 рр. *Державний вістник*. 1918. 6 вересня. Ч. 31. С. 3.
 14. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки)... С. 360.
 15. Відкриття Українського Державного Університету. *Відродження*. 1918. 8 жовтня. Ч. 154. С. 3-4; Скоропадський Павло. Кінець 1917 – грудень 1918 / [гол. ред. Ярослав Пеленський]. Київ-Філадельфія, 1995. Спогади. С. 293.
 16. Дорошенко Д.І. Історія України. 1917-1923. В 2-х т.: документально-наукове видання / упоряд. К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 2. С. 246.
 17. ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади. У 3 кн. / упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2001. Кн. 2. С. 543-544; Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. й авт. статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 95.
 18. Відкриття Кам'янець-Подільського Державного Університету. *Відродження: щоденна безпартійна демократична газета*. Київ, 1918, 24(11) жовтня, Ч. 167. С. 5.
 19. Там само; Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України / упоряд., авт. передм. і коментарів Микола Тимошик. Київ: Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2005. С. 106.
 20. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / уклад, авт. перед. слова і досліджень О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 153, 156, 158, 169, 180, 193, 250.
 21. Русова С. Мої спомини. Львів: Видав. кооператива «Хортиця»; Київ: Україна-Віта, 1996. С. 149-150.
 22. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривок із спогадів). *Літературно-науковий вістник*. Річник XXVII. Т. ХСVII. Кн. XI: листопад. С. 237.
 23. Білецький А.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / підгот. тексту, вст. стаття та імен. покажчик В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. С. 144-145.

24. Відкриття Кам'янець-Подільського Державного Університету. *Відродження: щоденна безпартійна демократична газета*. Київ, 1918, 24(11) жовтня, Ч. 167, С. 5.
25. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.)... С. 415.
26. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Нещадименко Марко Петрович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Нещадименко_Марко_Петрович).
27. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Крижановський Дмитро Антонович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Крижановський_Дмитро_Антонович).
28. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Тарановський Федір Васильович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Тарановський_Федір_Васильович).
29. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Данилович Василь Юхимович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Данилович_Василь_Юхимович).
30. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Крип'якевич Іван Петрович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Крип'якевич_Іван_Петрович), Рудницький Степан Львович, Бірчак Володимир Іванович, Балей Степан-Максим Володимирович, Гірняк Юліан Йосипович, Кучер Володимир Антонович, Геринович Володимир Олександрович; Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 403.
31. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Гаморак Нестор Теодорович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Гаморак_Нестор_Теодорович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 192.
32. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Чайковський Микола Андрійович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Чайковський_Микола_Андрійович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 327.
33. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Петр В'ячеслав Іванович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Петр_В'ячеслав_Іванович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 273.
34. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Хведорів Михайло Михайлович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Хведорів_Михайло_Михайлович), Бачинський Сергій Васильович; Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 151, 316.
35. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Остапенко Сергій Степанович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Остапенко_Сергій_Степанович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 268.
36. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Малиновський Андрій Едуардович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Малиновський_Андрій_Едуардович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 254–255.
37. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Драй-Хмара Михайло Опанасович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Драй-Хмара_Михайло_Опанасович); Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 222.
38. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Храневич Василь Полікарпович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Храневич_Василь_Полікарпович).
39. URL: [www.uk.wikipedia.org/wiki/Аганін Марк Абрамович](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Аганін_Марк_Абрамович).
40. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 281-284.

41. Там само. С. 302.
42. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 44; Спр. 100. Арк. 3.
43. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 1зв.
44. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах... С. 544, 548-554.
45. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 17а. Арк. 27 зв.; До відкриття обсерваторії в нашому Університеті. *Наш шлях*. 1920. 2 березня. Ч. 42. С. 3-4; Університетська обсерваторія. *Наш шлях*. 1920. 3 червня. Ч. 107. С. 4.
46. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 2. Спр. 25. Арк. 3-4.
47. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 59.
48. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятуння України. С. 242; Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / упор. і автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2014. С. 359, 360-361.
49. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. С. 120.
50. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 213.
51. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах... С. 317.
52. Там само. С. 332, 334, 343.

Oleksandr Zavalniuk

UKRAINIAN UNIVERSITIES OF 1917-1920: THE FIRST STEPS TO INTRODUCE THE EUROPEAN EXPERIENCE OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY

The article is concerned with the initial measures to implement the European experience into practice of young Ukrainian universities, in particular to meet the cultural and educational interests and needs of national minorities, the mechanism of studentship and personnel formation, organization of the educational process, its methodological support and research, which indicated the recognition of need for experts in various specialties according to the standards of higher education in different European countries in the early twentieth century.

Key words: *Ukrainian universities, European universities, educational and scientific activity, lecturers, teachers, studentship.*

Отримано: 17.05.2021